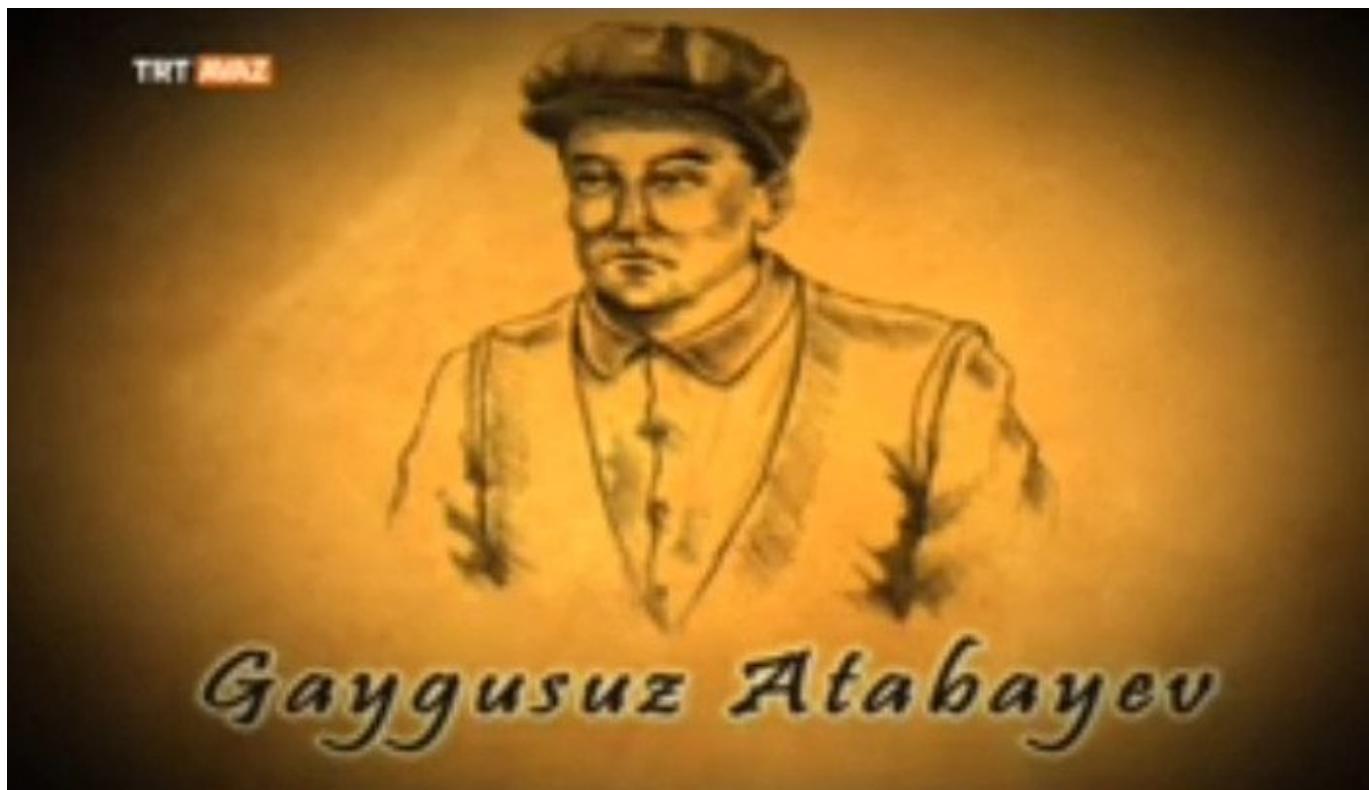

Diňe Gaýgysyz Atabaý - 3: dowamy

Category: Edebi makalalar, Goşgular, Kitapcy, Sözler, Türkmen dili
написано kitapcy | 26 января, 2025

Diňe Gaýgysyz Atabaý - 3: dowamy

Şeýle ädimler ätmek bilen Gaýgysyz respublikanyň erkin hereket etmegine Merkeziň neneňsi jogap berýänini bilesi gelýär. Merkez uzak garaşdyrmaýar. Öz içki bäsdeşlerini gyrahladyp başlan Staliniň hökmürowanlygy barha pugtalanyardy ahyry. Onsoň A.Artykowy aýryp, ýene merkezden birini getirip dikýärler. "Merkezden gelen kim bolsa-da, özümüz öz içimizde agzybir bolsak, gelene ýällaklamasak, etjegimizi edip bileris" diýen pikiri Gaýgysyz aýtman düşündirjek bolýardy. Emma bu başa barybermeýärdi. Şoňa görä aňyrdan gelenler-ä belli weli, öz turkmenlerimiziň arasyndan syýasat bilen keselläp, syýasy ýolbaşçy boljak bolşup, hiç bir zady gaýgyrman ýörenlerden howatyr edip başlady. Olara içiňi ynanyp bolmajakdygyna Gaýgysyz ir düşündi. Jemgyýet daşyndan bütewi ýaly görünse-de, aýratynam ýokary ýolbaşçylar iki topara bölünmäge başlady. Milleti, ilaty ileri tutanlar Gaýgysyzyň töweregine ysnyşyp

başlady. Hiç bir zada mukaddes bakman, nirä gamçylansa şo tarapa gözünü ýumup eñip gidýänler bolsa, ikinji bir tarapy emele getirip başladylar. Soňky topar öz halkyndan goldawa garaşman, merkezden umydýgär boldular. Merkez, elbetde, ikinji topary goldaýar. Her niçik bolsa-da Gaýgysyz öz rüstemligini, ekabyrlygyny pugtalandyryp bildi. Respublika üçin hem-de täze birleşen türkmen halky üçin zerur ösmeli ugurlary ýalňyşman kesgitledi:

Birinji ugur:

Halka sowat bermeli, ylym-bilimi ähli ugurda ösdürmeli. Milli medeniýeti ösdürmäge agdyklaýyn üns bermeli. Gödegrägem bolsa, okyjylar bagışlasyn, tualet medeniýetinden tä mejlis medeniýetine çenli ählumumy medeniýet elipbiýini halka öwretmek zerurlygyna Gaýgysyz örän gowy göz ýetiripdir. Ol öz halkym, öz gara gözüm diýip, özüniňkiniň ýetmezini görmeyänlerden däl. Ol başdan-aýaga dogry görmäge endik eden adam. Partiýanyň karary, ýa hökümediň karary bilen bolsun, parhy ýok, täze teatr, neşirýat, gazetler, žurnallar, kinostudiýa, kitaphanalar, okuw jaýlary döredilende Gaýgysyzyň teklipleri, maslahatlary, goldawlary aýdyň bildiryärdi. Deňeşdirip görün: diňe 1925-nji ýylда umumy sany 222 müň bolan 90 kitap çap edilipdir. Az ilitly Türkmenistan üçin munuň ne derejededigini oýlanyberiň.

Satiriki-ýumoristik žurnal hökmünde döredilenden tä 90-njy ýyllarda ýapylýança il içinde meşhur bolan "Tokmak" žurnalynyň zerurlygyna Gaýgysyz gowy göz ýetirýärdi. Jemgyyetiň ösüsü üçin akyllı-başlı tankyt gerekligi jedelsiz bir hakykat. Gaýgysyz şo hakykaty iki elläp goldady. "Tokmak" Gaýgysyzy we beýleki ýolbaşçylary tankyt lasa-da Gaýgysyz o žurnaly ýapmak hakda hiç-hiç oýlanmadı.

Gaýgysyz halkyň umumy medeniýetiniň ösmeginde, öñki pikir edişi ýaly, aýal-gyzlara örän uly ähmiýet berdi. Beýik fransuz yazyjysy O.Balzak: "Dünýäniň gelejegi eneleriň elinde» diýipdir. Hüt şeyle nukdaý nazardan 1925 ýylyň 8-nji martynda daýhan aýallaryň birinji ählitürkmen gurultaýy geçirildi.

Gaýgysyz asyrlar bări gelýän türkmençilik däp-dessurlarynyň, terbiýesiniň iň gowy, zamanabap nusgalaryny täze durmuşa ornaşdyrmagy ündeýär. Ol muňa her ädimde üns berýär.

Gaýgysyzyň mysalynda tutuş Türkmenistan hem açık, rahat, boldugyça adalatly ýurt bolmaga ýoneldi. Muny duýandyklary üçin, şol ýyllardan başlap, tatar, başgyrt, uýgur, gazak halkynyň hem-de kawkaž halklarynyň wekilleri Türkmenistana köp göçüp başladylar.

Türk generaly Enwer paşa şehit bolandan soň yzynda galan türk esgerler, ofiserler hem Türkmenistana gelip mugallymçylyk we beýleki hünärler bilen meşgullanyp baslapdyrlar. Olaryň elinde okan Türkmenistanyň halk ýazyjisy Çary Aşyr baýramlarda “Yaşa, ýaşa müň ýaşa! Mustapa Kemal paşa” diýip aýdym aýdýanlaryny ýatlaýar.

1923-nji ýylyň 29-njy oktyabrynda öñki Osman imperiyasynyň harabalyklarynda täze Türkiye respublikasy yylan edildi. Respublikany gurujuy baş lider Mustapa Kemal Atatürk ýa-da onuň egindeşleri bilen Gaýgysyzyň hi bir baglanychy boldumyka? Bu sowallara dokumental delilli jogap heniz ýok. Ýone il gürrüňine görä, Mekgä gidýär bahanasy bilen birki kişini Gaýgysz Türkiyä ugradanmyş. Olar: "Şu mahal zamany däl, dine özüňizi goramak bilen boluň" diýlen nesihat getirenləşler.

1918-de Başgyrdystan milli hökümətini guran, soňra beýik alymlyga yetişen Zeki Welidi Dogan gözme-göz duşuşmadyk bolsada Gaýgysyzyň meşhurligyny, edýän işlerini yağsy bilen adam, onsoň ol 1925-de Mustapa Kemal Atatürk bilen duşuşanda söhbet içinde Gaýgysyzyň ady agzalan bolmagy gaty mümkün. Gaýgysz beýik taryhçy W.Bartold bilen ýakyn gatnaşykdady. W.Bartold bolsa ýorite çakylykly Türkiyä gitdi. Oña Zeki Welidi Dogan ýolbeletlik etdi. Bu duşuşykda Gaýgysz hökman agzalandyr. Ýeri gelende aytsak, Gaýgysz uly alymlar bilen pugta ysnyşýar. Olary Turkmenistanyň meseleleri bilen yzygiderli meşgullanmaga çekýär. Ýokarda ady agzalan akademik W.Bartold türkmen taryhyny dikeltmekde iň köp iş eden alym bolýar. I.Belyáyew, Uspenskiy hut Gaýgysyzyň teklibi bilen “Türkmen sazy” diýen meşhur kitaby ýazdylar. Gaýgysyzyň özi hem türkmen aýdym-sazynyň ölemen aşygy ekeni. Ol türkmen dutaryny diňe saz guraly hökmünde, wagtyň hoş geçirmek üçin bir zat hökmünde görülmegine garşydy. “Bagşy bilen dutar-dertden saplaýy hekim bilen dermandyr. ”Gaýgysyzyň bagşasy lakamyny alan Uly Garly

bagşyny, wagt tapanda, uzak gijeläp diňleýär. Aralygynda daş çykyp, halys dykyn alan ýüregini sessiz gözýaşlary bilen gowzadyp gelýär. Ol aýdym-saz diňlände türkmeniň başdan geçirilen betbagtlyklary göz öñünde janlanýar, ol türkmeniň ahwalyňa aglaýar. Bagşynyň owazy, dutaryň heňi, Gaýgysyzyň kalbynyň sesi birleşýän ekeni. Ol Ýewropa saz sungatyna-da örän uly sarpa goýýan ekeni. Moskwa bardygy her aşşam Çaýkowskiý adyndaky konserwatoriýanyň konsert zalyndaky konsertlere, Uly teatryň opera we balet oýunlaryna gidýär. Bu hakda kitabyň soňunda beýik kompozitor Weli Muhadowyň ýatlamasynda okap bilersiňiz. Gaýgysyz professional sungat hökmünde opera we balet teatryny açmaga otuzynjy ýyllaryň tümlüğinde taýýarlyk görüp başlaýar. "Ata-babalarymz opera-baletsiz yaşapdyrlar, bize-de geregi ýok." diýen yzagalak pikire uýmandyr. Gaýgysyzyň opera we balet teatryny açmak arzuwy Beýik Watançylyk ugşunyň aldym-berdimli günlerinde -1941-nji ýylyň 6-njy noýabrynda meşhur "Zöhre we Tahyr" operasy bilen durmuşa geçdi. 60 ýıldan soň bu teatr ýapyldy. Gaýgysyz türkmen halkynyň taryhyny ýazdyrmaga aýratyn üns berýär. Gaýgysyzyň teklibi arkaly W.Bartold başda durmak bilen W.Žukowskiý, I.Kraçkowskiý, A.Ýakubowskiý ýaly uly alymlar hem goşulyp Türkmenistana we türkmenlere degişli taryhy çeşmeler terjime edilip, redaktirlenip başlaýar. Bu işleri Türkmenistan aýratyn maliýeleşdirýär. SSSR Ylymlar akademiyasy tarapyndan taýýarlanan "Türkmen we Türkmenistan taryhy boýunça materiallar" atly iki tomluk epeý kitaba Gaýgysyz sabyrсыz garaşýar. Alymlar bilen birme-bir duşuşyp, olara dürli yardım berýar, göwnüni guwandyryýar. Birinji tomuň sözbaşysynda: "Şu neşir SSSR Ylymlar akademiyasynyň Gündogary öwreniň instituty tarapyndan 1934-nji ýlda taýýarlanyp başlady..." diýilse-de kitabyň ikinji tomy 1938-de, birinji tomy bolsa 1939-da çap edilýär. Elbetde, bu kitaplary Gaýgysyz görüp bilmedi. Bu iki tomluk türkmen taryhyna degişli şu güne çenlikti kitaplaryň arasynda iň ynamdar, iň naýbaşy kitaplygyna galýar.

Öz halkyny čuňňur ylymly we beýik medeniýetli etmek üçin Gaýgysyzyň şeýle ylas, şeýle gaýduwsyzlyk görkezendigini şu fakt açık tassyklaýar: kurslary, ýörite orta we ýokary oku-

jaýlary hasap etmäniňde 1924-1938-nji ýyllar aralygynda 574 mekdep gurlupdyr. Hüt Gaýgysyzyň özüniň teklibi bilen Baýramaly böwrek sanatorisi, ençeme keselhanalar, yetimler öýleri bina edildi. Soňra o ýetimler öýlerinde köp-köp çaga okap ulaldy. Şo ýyllaryň ýagdaýynda bu işler hakykatda-da gahrymançylykly işler. Ylym, medeniýet babatda Gaýgysyzyň täzeliklerini, ýardamlaryny, nadanlar bilen çaknyşyklaryny, öz halkyna göriplere garşy ýanbermez göreşlerini doly görkezmek üçin tom-tom kitap ýazmak zerur.

Ikinji ugur:

Ykdysadyýet: esasan oba hojalygy we senagat. Gaýgysyz oba hojalygyny senagat kärhanalary bilen birlikde ösdürmegiň tarapdary. Ol Türkmenistany diňe çig mal öndürýän respublika däl-de, eýsem önümi işläp bejerýän senagatly ýurda öwürmäge dyzaýar.

Gaýgysyzyň her meselä täzece çemeleşýandigi bu tayda-da bildirdi. Ol Türkmenistanyň şertlerinde sitrus ösümlikleri-apelsin, mandarin, limon ýaly miweleri ýetişdirmegiň usullaryny öwrenmegi alymlara maslahat berýär. Gwaýula ösümliginden Türkmenistanyň şertlerinde kauçuk alyp boljakdygy ýa bolmajakdygy hakda örän irginsiz iş alyp barýar. Bu mesele barada amerikan firmasy bilen gatnaşyklara başlaýar. Amerikan traktorlaryny türkmen topragynda ullanmak maksady bilen amerikanlara yüz tutýar. Muhammetguly Atabaýewiň inileriniň biri Hajy Atabaýewi Amerikanyň Birleşen Ştatlaryndaky traktor zawodyna komandirowka iberýär. Bu hereketleri üçin Gaýgysyz Merkezden çekinip duranok ýa-da OGPU, soňra NKWD yzarlar diýen gorkusy ýok. Ol bu zatlara öñden öwrenißen. "Birden bir zat bolaýmawersin" diýýänlerden däl, gaýta: "Näme bolýan bolsa, görübereris" diýýän töwekgellerden. Gaýgysyz oba hojalyk önemciliğinde we maýda hünärmentçilikde kooperativ herekete köp ýardam berdi. "Goşçy" jemgyýetine döwlet kömegini gaýgyrmady. Ol açık aýdyp bilmese-de, kolhoz diýlenine garşylygy sözleriň arasyndan açık duýulýar. Türkmenistanda 1930-njy ýyllarda basmaçylygyň ýaňadan güýçlenmeginiň baş sebäbini Gaýgysyz kolhozlaryň zor bilen gurulmagyndan görýär.

Bu meselede gyssanmazlygy teklip edýär. Zor bilen gurlan kolhozlardan adamlaryň gaçyp-gaçyp, hatda Watandan gaçyp gidýänligini, üstesine-de malyny kolhoza bermejek bolup ýa soýyanlygyny, ýa serhetden geçirýänligini janygyp düşündirjek bolýar. Aňyrdan gelenler muňa akyl ýetirjegem bolanok. "Kagyzda karar barmy-gözüňi ýumda basyber" etdiler.

Gaýgysyz ähli ýere gowaça ekip, monokultura geçilmegine-de düýpden garşydy. Ol özünde bugday ýetişdirip bolýarka, özgelere bugday diýip el sermekçi däl. Melleklere bugday ekmäge rugsat berendigi üçin oña igenç baryny berýärler. "Bugday tapman oturan aç adam seniň gowaçaňy ekmez" diýip, Gaýgysyz real pikirlenýär. Eger 1928-30-njy ýyllarda âhlumumy kolhozlaşdırma başlanmadık bolsady, onda öñden gelýän kooperatiwçilik gowy ornaşardy, kolhoz diýip jemgyýetiň biline palta urulmazdy. Şunda bolşy yaly, başga köp-köp halk hojalyk meseleleri merkezde çözlüp, soňra zor bilen yerlerde ornaşdyrylyp başlanoň, Gaýgysyz alaçsyz galdy. Merkeziň barha zorluga baka üýtgeýsine Gaýgysyzda içki gahar köz kimin köreýärdi. Her niçik-de bolsa, Merkezden Türkmenistan üçin köpräk ýolup almak, ýagny maliye, maddy paýy köpräk aljak bolmak syýasatyň Gaýgysyz barha güýçlendirýärdi. Bu maksat üçin ýene şahsy ýoly köp ulanýardy, irginsiz haýyşlar bilen Merkezi ministrlıklere, partiýanyň Orta Aziýa býurosyna, Merkezi komitete yüz tutýardy. Ol: "Şu gün bitirmesek ertir giç bolar" diýen usulda işleýärdi.

G.Kržižanowskiý, S.Orjonikidze ýaly energetika, senagat babatda çözüji sesli ministrlar bilen örän ysnyşyp, Gaýgysyz respublikanyň energetika hajatlaryny üpjün etmek hem-de täze senagat kärhanalaryny gurmak işini üstünlikli öñe sürdi. Bu sözüň doly manysynda ýokdan bar etmekdi. Gaýgysyzyň on üç ýıldaky yhlasy bilen işe girizilen ýa gurluşygy başlanan zawodlar, fabrikler Orta Aziýanyň her bir respublikasyndakydan köpdi. Ýarym awtomat telefon stansiyasy Orta Aziýada ilkinji gezek Aşgabatda gurlupdy. SSSR zamanynda ortak haryt respunlikalaryň haýsynyň ýolbaşçysy ekabyr bolsa, haýsy ýolbaşçy dil tapsa, ýol tapsa şo respublika berildi.

Gaýgysyz bu syra irgözin düşündi we ýetişibildiginden gurluşyk

etmäge dyzady. "Aç başym-dynç başym" edip oturmaga Gaýgysyzyň ynsaby çatmady. Onuň damarynda aýlanýan gan sap gandy, galplyk, aldaw, hile, betniýet ýokundysy hem ýokdy. Şo saplyk onuň ýoluny açdy. Gaýgysyz saplykdan, tamizlikden, yağşy işlerden kuwwat alýardy, öz durmuşynyň manysyny şonda görýärdi. Bosaga-Kerki kanaly we şoňa kybapdaş ençeme suw desgalary, elektrik stansiýalary, radio setleri, pagta arassalaýy zawodlary, ýag, sabyn öndüriji zawodlary hasap etmänimizde-de Aşgabadyň dokma fabrigi, ýüpek fabrigi, Gowurdagyň, Ýerbendiň kükürt zawodlary, Marydaky ýüň ýuwujytüýdüji fabrik, Garabogazköl kombinaty, Çärjewiň ýüpek fabrigi, Krasnowodskide konserwa zawody, un kombinatlary, çörek bişiriji kärhanalar, gurluşyk materiallary göýberýän kärhanalar Gaýgysyzyň yhlasy, kuwwaty, ýardamy, ýalbarmalary, talap etmeleri arkaly gurlupdy. Aşgabatda gurdurýan aýna kombinatynyň we beýleki kärhanalaryň tamamlananyny Gaýgysyz görüp bilmedi.

Nebit meselesinde bolsa Gaýgysyzyň aýratyn roly bar. 1931-nji ýylда Leningradda "Türkmenistanda öndüriji güýcleri ösdürmegiň perspektivalary" diýen temada SSSR Ylymlar akademiýasynyň ýörite konferensiýasy Gaýgysyzyň haýyşy boýunça geçirilýär. Şonda Gaýgysyz giňişleýin doklad edýär. O doklady diňläp oturan akademik, SSSR Ylymlar akademiyasynyň ilkinji prezidenti A.P.Karpinskiý Gaýgysyzyň akyl-paýhasyna, ylmy üşügine, hojalygy şeýle çuň bilşine haýran galypdyr. Şol konferensiýada nebit meselesine köp üns bermek hakda karara gelinýär. Nebitdag sebitinde gazylýan guýulardan nebit çogup başlanyny gören Gaýgysyzyň neneňsi begenendigini göz öňüne getiriberiň. Ol şo mahallar näme pikir edendir öýdýäñiz? "Munça senagatymyz, munça pagtamyz bilen SSSR-iň torundan çyksagam aç galasymyz ýok" diýip oýlanan bolsa gerek. Sebäbi Türkmenistanyň aýratyn döwlet boljak nesibeli gününe Gaýgysyz elmydam umytly garaşýardy we her bir beýik ädimini şol umyda baka ädýärdi.

Kadrlaryň ýetmezliginde, umumy ykdysady ýagdaýyň pesliginde, her bir manady Merkezden diläp ýaşamaly zamanada respublikada şeýle ösüş gazaňmak üçin Gaýgysyz bolmaly, ýa Gaýgysyzyň

derejesine deňdeş şahs bolmak serurdy. Onuň bu eden işleriniň beýikligi soň-soňlar, ýagny Türkmenistan diňe SSSR-de däl, eýsem Orta Aziya respublikalarynyň umumy ösüşinde-de yza galanda has belli boldy.

Onsoň Türkmenistanda ýene Gaýgysyzy küýsäp başladylar.

Her bir döwur öz oglunuň döredýär.

Şeýleräkdir çyn hasapdan alaňda.

Dogyr Gaýgysyzy ýene bir gelin,

Eger ol Türkmené zerur bolanda. A.Allanazar.

Syýasy-sosial ugur:

Gaýgysyz sözüň beýik manysynda Adam ýetişdirmegiň ahyrky maksadyny Türkmenistanyň doly azatlygyny gazanmakda görýärdi. Türkmenistan azatlyk gazanmaly we azatlygyny goramany başarmaly. Onuň pikiriçe, Adam-Kadr ýetişdirmek uzak iş. Ýigrimi-ýigrimi baş ýasa čenli okuw, ylmy kämilleşiş, tejribe toplaýyş. Takmynan, otuz, otuz baş ýaş Adamyň-kadryň akyl käsesi dolýan wagty. Şeýle Adam wezipä goýlanda öz ýerinde polat ýaly durmaly. Hut şeýle adamlar öne geçip jemgyýet doretmeli. Onuň pikiriçe jemgyýet doremese, ösüş ugursyz bolar. Uly-uly maşgalalar, familiýalar döremegini isleyär. Şolara görä intelligensiýa emele geler. Uruşlar, topalaňlar ýa diktatorlyk düzgünleri ozaly bilen şol näzik intelligensiýanyň bilini omurýar, ony özüne ýaranjaň bir sürä öwürýär. Intelligensiýa beýle urgylardan soň uzak, örän uzak wagtlap özüne gelip bilmeýär. Muny oňat bilýan Gaýgysyz ýaňy şineläp başlan türkmen intelligensiýasyny ösdürmäge ırkinsiz yhlas sarp edipdir. Onuň hut ozuniň synçylygy bilen obalardan, şäherlerden tapylan oglanlar, gyzlar Merkezlere okuwa iberilipdir. Gaýgysyz olaryň ýetişslerine göz-gulak bolýan ekeni. Mysal üçin, Lebap ýaka obalaryna aýlanyp ýörkä, bir ýygnakda çetde oturanja, eleşan köýneklije oglana Gaýgysyzyň ünsi düşýär. Ýygnak gutarandan o oglanjygyň ýanyna baryp, başyny sysyp, ony-muny soraşdyryp görýär. Soň o oglany Aşgabada ibermeklerini haýış edýär. Ol oglanjyk soňra Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň Prezidenti bolan akademik Pygam Azymowdy. Orta Aziýaly kompozitorlaryň arasynda ilkinji

bolup Zähmet Gahrymany adyna eýe bolan, döreden sazlaryna dünýä baş egýän kompozitor Weli Muhadow hem Gaýgysyzyň synçy nazaryna düşüp seçilenleriň biri. Şeýle adamlary sanasaň, eslige bar.

Gaýgysyz patyşa zamanynda kämille geýetisen türkmenleri hem Türkmenistan üçin işlemäge yryp bildi. Milli hökümet guranlardan Seýitmyrat Öwezbaý, Kakajan Berdi ýaly örän zehinli adamlar hem Türkmenistan diýlen täze ojagyň başyna geldiler. Kakajan Berdiýewiň inileri: şo döwürler fransuz, rus dillerinde, öz ene dilinde gepleýsi ýaly, ezber okap-ýazyp bilyän Bekgi Berdi, onuň inisi Bapby Berdi dagy, öň adyny agzap geçen adamymyz Abdyryzk, Allaguly Garahanow, Baýramalyly Annagylyç ahun (bu ahuna Gaýgysyz «halypam» diýip yüzlenýän ekeni. Annagylyç ahun bolsa meşhur hudožnik, Zähmet Gahrymany, SSSR-iň halk hudožnigi Yzzat Gylyjowuň kakasy.), H.Ýomudskiý, Nedirbaý Aýtak we beýlekiler Gaýgysyzyň köñül diregleridi. Buhara Halk Respublikasynda ady çykyp başlan, soňra Owganystana mejbury geçişinde Amanulla han bilen gepleşikler geçiren, 1925-nji ýylyň başyndaky günâ geçislikten peýdalanyl Aşgabada gelen Abdulhekim Gulmuhammedow Gaýgysyza goldawcy bolup, özünüň şahyrlyk, alymlyk zehinini doly güjünde ýüze çykaryp başlaýar. Ol Gaýgysyzyň teklibi bilen W.Bartold, Samoýlowiç ýaly alymlardan tâlim alýar. Ýeri gelende aýtsak, A.Gulmuhammedow kâmil şygyrlaryň, ylmy makalalaryň awtorydyr. Gaýgysyz olaryň ählisini özüne ýakyn hasaplaýardy, olaryňam ählisi Gaýgysyza uçursyz uly hormat goýýardylar hem-de Gaýgysyzyň liderligine ikirjiňlenmän gol berýärdiler.

Köne intelligensiýanyň baý tejribesini, ylmy hazynasyny täze döwür üçin ulanmak Gaýgysyza hoş ýakýardy. N.Aýtakowyň üstüne daş ýagdyranlarynda G.Atabaýyň şeýle mertlik bilen ony goldaýsyna bir mysal getireýin:

Atabaýew: "Birnäçe ýoldaşlar ýol. Aýtakowa biderek ýere örän köp günä ýapdylar diýip hasap edýärin. Onsoňam, Han Ýomudskiý barasynda Aýtakowy günäkärlemän, meni günäkärlemek gerek. Esengula men bardym we serhediň aňyrsyndan ony men çagyrdym... Munuň üçin şu gün Aýtakowy tankyt etmek düýbünden nädogry

bolar, meni-baş üstüne, tankyt ediberiň..." (TSSR MIK-niň we HKS-niň partiýa guramasyny arassalamak boýunça komissiýanyň mejlisiniň stenografik ýazgysyndan. 5-nji ýanwar 1935 ý. "Türkmen arhiwi" 1993 ý. №1 sah 42. Taýýarlan G.Gadelşin.) Ýeri gelende aýtsak, Gaýgysyz bilen Nedirbaý Aýtak hiç mahal kesekleşmediler diýip taryhçylar güwä geçýärler. Gaýta, olaryň hersi öz ornuny bilýärdi we bir-birege ýardamçydylar.

Eziz hanyň buýrugy bilen Maryda Aga däli diyen bir kişiniň her aýagy bir ata daňylyp, wagşylyk bilen süýredilip özdürilende hanyň ýanynda durup, onuň pikirini goldan mürzesi Berdi Kerbabany hem, Gaýgysyz geçirimlilik edip, täze işlere çekdi. Bekgi Berdi bilen Berdi Kerbaba 1926-njy ýylda Magtymgulynyn bir tomluk kitabyny çap etdirdiler. 0 ýyllarda Magtymgulynyn goşgularы түркмен halkyna teşnä suw beren ýaly täsir etdi.

Magtymgulynyn duşmanlary, elbetde, Türkmenistanyň hem duşmanlary bu hadysa garşy herekete geçip başladylar. 1928-nji ýylyň 1-nji martynda Türkmenistan Kompartiýasynyň sekretary Ibragimow: "Men Magtymgulynyn neşir edilmegini uly ýalňyşlyk hasap edýärin" diýip Merkezi Komitetiň 2-nji Plenumynda eden dokladynada aýtdy. Muny şo döwürki partiýa sekretary H.Sähetmyradow hem goldaýardy. Şo Plenumda Ibragimowyň wezipeden gitmegini, H.Sähetmyradowyň bolsa respublikadan daşarda işlemegini gazanan Gaýgysyz as salym ynjaldy. Emma Gaýgysyz daga garşydaş toparda ýaňy ýetişen G.Kulyýew 1932-nji ýylda "Magtymguly söwda buržuaziýasynyň ideology" diýen kitapçasy bilen orta çykýar hem-de Magtymgulynyn on baş ýyllap neşir edilmezligini gazanýar. Sowet döwründe Magtymgulyny ilkinji neşir edeniň biri Bekgi Berdiyew bolsa respublikadan çykarylyp goýberilýär. Şondan soň Magtymgulynyn kitabyny taýýarlan alym ýa neşirçi taýak datman galanok. Olaryň her biri hatardan gidende, Gaýgyszyň bagryndan ýylan dişleýär. Gaýgysyz ýyl geldikçe garşydaşlarynyň artýandygyny duýýar. Şo ýyllar Gaýgyszyň we onuň pikirdeşleriniň öñünde şeýle güýçler durýar:

1. Uly-kiçi hanlar, taýpa başlary, baýlar, din wekilleri we olaryň yzyna düşenler. Olar täze döwlet gurlansoň, öz

häkimlikleriniň ýöremejegine göz ýetirdiler. Şeýle-de bolsa, olaryň arasynda hem Türkmenistan üçin hereket edenleri bar.

2. Türkmenleriň arasynda emele gelen owganparazlar, eýranparazlar, ozbekparazlar. Olar bütewi türkmen ugrunyň döremegine päsgelçilik döretmäge meýillidiler.

3. Syyasata başbitin berlip, şo syýasatyň hatyrasyna öz halkyny hem-de tutuş Türkmenistan respublikasyny pida bermäge taýyar adamlar. Olar daşardan geleni başyna täç edip, özünüňkileri ýere sokýarlar.

4. Merkezden iberilen wezipeli adamlar. Olar Gaýgysyz dagynyň rowaçlanmagyny islemeýärler hem-de ýerli halkdan ýolbaşçy işe çekilmegine dürli ýollar bilen päsgel berýärler.

5. Tireçillik keselinden, ig-gul düşüñjelerinden saplanyp bilmedikler. Şo döwrüň pikiriçe, pars, owgan, kürt ýa-da başga bir gatanjy bar bolsa, sen pes kasta hasaplanýarsyň. Bilşiniň ýaly Gaýgysyzyň ejesi owgan gyzy.

6. Hökümetiň başlygy wezipesini almak isleyän aýry-aýry adamlar. Olar Gaýgysyzyň halk içindäki meşhurlygyny duýup, köplenç assyryň hereket etmeli boldy. Olar agzalalyk döretmek üçin başgalar tarapyndan meçew berlen, küsgürilen adamlar bolmagy hem mümkün.

7. Mezkez, ozaly bilen Stalin, stalinçiler. Olar milli respublikanyň ösmegi üçin maliye, maddy ýardamy azaldyp, kesip bilýärler. Gaýgysyzyň Orta Aziýadaky abraýyna, respublikadaky meşhurlygyna böwet basmak üçin Gaýgysyzyň zarbyna çydajak, her gün onuň ýüregini bulandyrjak, aýagynyň aşagynda gorp döredip biljek partiýa kadryny iberýär. Ol Türkmenistan Kompartiýasynyň Merkezi komitetiniň birinji sekretary Ýakow Popok. Bu tip gelen gününden tä soňky günlerine čenli Gaýgysyza sakyrtga ýaly ýapyşdy. Özge sakyrtgalar derä ýelmesse, Popok göni ýürege neşter sançdy. Ol Gaýgysyza garşı namart oýunlar tapdy. Arkasynda Merkez duransoň, türkmen ýapjalaryny töweregine üýşürip, edil ýaraly Arslanyň daşyna

üýşen syrtlanlar ýaly topuldy. Arslan, her neneň ýalňyz bolsa-da, her neneň ejirler çekse-de Arslan ädimler ädýärdi, golaý gelen syrtlany çeýnäp göýberýärdi, töwerekdäki syrtlanlar dişini syrtardysyp, aýylganç-aýylganç çyñkyrysyp, ýene topy bilen topulýardylar.

Ynha, Gaýgysyz şeýle şertlerde işlemäge mejbür boldy.

1928-nji ýylyň 1-nji martynda TK(b)P MK-nyň 2-nji Plenumynda Halmyrat Sähetmyrat tarapyndan Gaýgyszyň başyna daş ýagdyrylyşyny bir synlaň. Onuň bu dokladyny, özem Türkmenistandaky iň soňky dokladyny okasaň, ikinji sekretar hökmünde ylalaşyksyz, arabozar, üşüksiz, görüp, milletine hiç bir peýdasyz, özgâ gul bolmaga hazır bir adamlygy duýulýar. Hatda muny Plenumda sözlänlerem aýdýar. Bir özi akguş, özgeler garga. Ol öz ýigrenji bilen Atabaýewi gowy tanadýar. Ol köne saman sowurmaga-da ökde. Türkmen oblispolkomynyň başlygy Çary Perliýewi (belki, Pirlíýewi) Gaýgyszyň goldanlygyna garaman, ony işden aýyrdanyna begenip sözleýär. Soň Atabaýewiň üstünden düşýär. Ol Atabaýew we ony goldaýanlar bilen agzalalygyny birme-bir sanaýar. Onuň aýyplamalary şeýle:

Birinji aýplama:

Ýol. Atabaýew bolsa başga ýagdaýdan ugur aldy: Türkmenistanda ýer-suwy gatnaşyklaryny Amyderýa meselesi, uly kanalyň geçirilmegi çözüp biler. Shoňa görä ýer-suwy reformasy eýlenenne degmeýän deri, su sebäpli diňe ýer gurluşygy bilen çäklenmeli. Düşnükli zat, ýol. Atabaýew we ony goldaýjylar oba baýlaryny yerden we suwdan mahrum edip, olary ynijydasy gelmeýär, ähli kişiniň göwnüni tapjak boldylar. Ýer-suwy reformasy meselesi BK(b)P MK-nyň Syýasy Býurosunda duran halatynda, TK(b)P MK-nyň we BK(b)P MK-nyň Orta Aziýa býurosynyň kararyna garamazdan ýol. Atabaýew öni-soňy ýene bir gezek meniň pikirimi üýtgetjek boldy... Men bu göwnerjek bolmaklyga ýan bermedim we bu ýagdaý hakda Moskwada ýol. Zelenskä gürrüň berdim... Bu ýagdaýlar zerarly meniň Atabaýew bilen gatnaşyklarym, elbetde, ýaramazlaşyp başlady.

Ikinji aýplama:

Obalarda baý gatlaklary bar, olary ýerden we suwdan mahrum etmeli. Ýol. Atabaýew bolsa mydama Türkmenistanda beýle zat ýok diýen pikirden ugur aldy. Hamana TSSR feodal-krepostnoýçylyk gatnaşyklaryndamış, bu taýda türkmen söwda buržuaziýasy ýokmuş, şoňa görâ obada ähli adamlar zähmetkes daýhanlarmış we netijede-ähli adama ýer bermeli. Muny biz Merkezi Komitetde açyk bildik, ol ýer-suw reforma komissiýasynyň başlygy bolup Tejene gitdi. (Ispolbýuroda onuň öz eli bilen ýazylan tezisleri bar.) Birnäçe ýoldaşlaryň, şol sanda meniň ýiti garşylygym sebäpli o tezisler kabul edilmedi. O tezislerde Atabaýew şeýle diýýär: bir baýam ýok, bir işanam ýok, şo sebäpli hemmelere ýer bermeli. Muny MK-nyň býurosу gaýtardы. Ol öýkeledi we bu taýda haýsydyr bir toparlaýyn görüş bar hasap etdi. Emma býuro onuň tekliplerini kabul etmedi hem-de ony ýaňadan Tejene ugratdy. Emma ol göwünsiz gözledi we azajyk tapdy. Bu hemmä mälîm we býuro muny gowy bilýär.

Üçünji aýplama.

Ýol. Atabaýew metbugat sahypalarynda Gyzyl Goşunyň milli gurluş prinsipi meselesi bile çykyş etdi. Ol şeýle pikir ýöretdi: öz halkyny goramak üçin her halkyň öz goşunu bolmalydyr, şoňa görä-de türkmen halky hem öz halkyny goramak üçin öz goşunyny döreder we ş.m... Biz ýol. Atabaýewiň ýalňyşlaryny ara alyp maslahatlaşmagy talap etdik...Onuň bu sözleri milletçilikli sözler, bolşewistlikçi däl... Atabaýewiň abraýyny saklamakdan ötri bütin bu işi redaksiýanyň boýnuna yüklediler... Bize gybat bilen, toparlanyşyk bilen meşgullanmaň diýýärler.

Dördünji aýplama.

Bu Gürgende ýomutlaryň gozgalaňy wagtynda Atabaýewiň özünü alyp barşy hakda. Atabaýew türkmen ýaragly gollary (güýçleri) arkaly olara kömek bermek zerurlygy hakda hem-de olary özümize birleşdirmek hakda mesele goýdy. Biz MK-da meseläni başgaça goýduk, beýle çemeleşik milletçilikli çemeleşik, beýle çemeleşigi buržuaz intelligensiýasy bolan Öwezbaýewler, Bekgi

Berdíýewler talap edýärler. "Atabaýew, sen şolaryň ideologiyasyny aňladýaň, beýle etmek bolmaz, bu biziň partiýamzyň prinsiplerine garşy gelýär, bu proletar diktaturasynyň bähbitlerine garşy gelýär." diýdik. Emma ýol. Atabaýew bolsa:" nädip mähriban doganlarymy goramaga çykmaýyn?! Biz olara kömek etmeli, türkmenler haýsydyr bir proletar syýasatyň gurbany bolmaly däldirler...diýdi» ýol. Atabaýewiň partiýalaýyn däl teklibine Atabaýew bilen Aytakow ses berdi.

Bäsinji aýplama.

Ýol. Atabaýew Gürgen gozgalaňy başlanda öñki ofiser Öwezbaýewi Daşkende çagyrdy hem-de olary Gürgendäki türkmenlere ýolbaşçylygy guramak üçin ugratmaga synanyşdy.. .Ýol. Atabaýewiň ýene bir etmişi hemmelere mälim, ol Daşhowuzy öwrenmek bahanasy bile Öwezbaýewi Jüneýit hanyňka ugratdy. Arman, şu wagt ýol. Atabaýewiň özi ýok, bolsa, näme sebäpden şeýdenini aýtdyrardyk.

Altynjy aýplama.

Türkmen buržuaz intelligensiýasyny peýdalanmak hakda. Men, şol sanda birtopar ýoldaşlar-Ispolbýuronyň agzalary, birtopar ýewropalylaryň goldaw bermeginde şeýle bir meseläni önde goýduk, ýagny türkmen intelligensiýasyny, olar köpçülige täsir yetirip bilmejek ýerde, ulanmaly. Olar azlygam bolsa, ideologik edaralaryň başynda goýulmaly däl... Biz Bekgi Berdiýewi wezipeden aýyrmaga synanyşanymyzda ýol. Atabaýew: ol medeniýetli adam, ony GUS-dan aýyrımaly däl diýdi. Umuman, ýol. Atabaýew burjuaz intelligensiýasyndan geljek howpy görmek islemeýär, olary her bir wezipede peýdalanmaga taýýar.

Ýedinji aýplama.

Türkmenleri partiýa çekmek hakda. Atabaýew adamlar partiýa çekilende sosial sypat boýunça däl-de şahsy başarnygyna, sowadyna görä çekmek hakda mydama mesele goýup geldi. Hamana, bizde söwda buržuaziýasy ýokmuş, şäher ýasaýsy ýokmuş, hemmeler oba ilatymış, biziň zähmetkeş elementlerimizmiş, şoňa görä ähli ukyplylary partiýa almak gerekmış. Mysal üçin, ol

kimdir bir Burunowy partiýa almak hakda aýak diredi, Burunow söwdagär, ýöne başarnykly, indi şygyr düzmek bilen meşgullanýar. Biz muny ýazgaranymyzda ýol. Atabaýew bize onuň bilen şahsy garşylyklarynyz bar diýip hasap etdi.

Partiýa çekmek meselesinde biziň aramyzda agzalalyklar bar. Başga tarapdan Atabaýew ähli gatlaklaryň partiýa çekilmegi hakda hem-de ýewropawlara garaňda türkmenleriň agdyk çekilmegi hakda mesele goýdy. Muny buržuaz intelligentler talap edýärler, sebäbi partiýada türkmenler köplük bolsa, her bir meseläni şol köplük arkaly geçirip boljak, şeýdibem synpy ugur zaýalanjak.

Sekizinji aýplama.

Partiýa apparatyny neneňsi düzmeň hakda býurodaky agzalalyklar bolupdy, bar we gürrüňsiz bolar. Ýol. Atabaýew partiýa apparatlary raýkomlara, okrugkomlara we partiýanyň MK-nyň organlaryna synpy alamatlara görä däl-de, olar kim bolsalar bolsunlar, partiýa agzasy bolsa hem-de şahsy ukyplary bolan ýoldaşlary çekmeli diyen ýörelgeden ugur aldy.

Dokuzynjy, onunjy, on birinji aýplamalarynda

Sähetmyradow Atabaýewiň, Aýtakowyň, Nazarowyň üstünden inip köp sözleýär. Olar hakda sähelçe tutaryk tapdygy başyna daş yagdyrýar. Paýtagty Çärjewde gurmak hakdaky pikirlerden hem synpy many gözleýär. Ol Atabaýewiň ýalňyşlary diýýänlerini ýörite ýygnakda ara alyp maslahatlaşjak bolup näce ýyl bärki synanyşyklarynyň başa barmanyny aýdýar. Onuň ýeňip bilmez ýagysy Atabaýew.

On ikinji aýplama.

Atabaýewiň iş sistemasyna degişli birki agyz söz. Atabaýew öz iş sistemasynda kollektiwleýin iş prinsiplerinden ugur almaýar. Onuň hanlyk sistemasy bar, ýeksurunlyk.

On üçüñjü aýplama.

Galyň hakda önräk geçen jedellere degişli. Atabaýew galyň meselesinde partiýanyň rewolýusion hüjüminiň bolmaly däldigini aýdýar, bu iş kem-kemden, ewolýusion ýol bilen ýeňilmelidir

diýýär. Bizde bolsa Orta Aziýa býurosynyň hüjüm hakda karary bar ahyry... Orta Aziýa býurosy biziň teklibimizi tassyklady ahbetin. Emma ýol. Atabaýew bolsa, şol bir wagtda, ähliňiziň bilşiniň ýaly, ýol. Aýtakowyň işeňnír goldamagynda goni bize azar ýamanyny berdi.

On dördünji aýplama.

Býuroda ala-böle ýol. Atabaýewiň näme sebäpden oba baýlarynyň hyýallaryny aňladýanlygy bize büs-bütin düşünüklü. Muňa göz ýetirmek üçin onuň maslahat-çylaryna we töweregindäkilere bakmak gerek. Partiýa agzalaryndan Pereňliýew, Akmyrat Orazow bar, olar partiýadakyalar we partiýada däller arasynda hiç hili parh goýmaýarlar... Narkomprosda Pereňliýewi Öwezbaýewler we Bekgi Berdiyewler dolandyrdy. Orazow Akmyradyň kim bilen baglydygy hem gizlin däl. Ýol. Atabaýewiň özi Pereňliýewi we Orazowlary çakdan aşa öwmek bilen ýol. Öwezbaýewiň arkasyny sypamaga taýýar. Olaryň biljek meselelerini maslahatlaşmakdan we olara aýtmakdan gaýtjak däl. Jüneýit han hakda partiýa syry şeýdip açyldy. Sebäbi Öwezbaýew Atabaýewiň üsti bilen partiýa syryny bildi... Bu hakda Orta Aziýa býurosy we biziň MK-myzy bilýär. Bu hakda biz habar berdik. Öñi-soňy ýol. Atabaýew tertibe geljek däl. Tertibe gelmeýänligi üçin göwnüne geleni edýär.

Soňra. Bize hüjüm eden Jüneýit hana garşy göreş wagtynda ýol. Atabaýew günäsi geçilmejek haýal-ýagallyk etdi... Men we beýleki birtopar ýoldaşlar, şol sanda ýol. Çary Wellekow merkezi komissiýa bilen birlikde işlediler we obanyň baý gatlagyny atdylar. Şol bir wagtda (bu hakda MK bilýär) ýol. Atabaýew, obanyň ähli halkyna ýarajak bolup, öñ aýdyşym ýaly, haýal-ýagallyk etdi...

...Jüneýit hany Atabaýew milli gahryman hasaplaýar ahyry...

...Ol (Atabaýew) gurultaýda etjek dokladyny taýýarlamak bahanasy bilen Jüneýit hana garşy göreşe halky gönükdirmede, gaýta beýle gyzgalaňly wagtda, görüşüniz ýaly Pöwrizede oturdy. Atuwa degişli baýlaryň-onuň ýaranlarynyň spisogyna gol çekmäge banditzime garşy göreş boýunça komissiýanyň agzalary mejbür boldular. Beýle aýgytly çärelere (atuwlara) ýol. Atabaýewi

boýun edäýmek örän çetin boljagyny Gazanjyk PIK-niň başlygy öñden bilyärdi... Bu göreşde ol adatdan daşary passiw boldy, hut oba baýlarynyň göwnünden turmak isledi. Gurultaýda meniň iki dokladym boldy ahyry, onda bir doklad boldy, ol öýde oturdy we hiç zada gatnaşmady, biz bolsa, özüň bilşiň ýaly, öni-soňy Daşhowuzda öýde oturmadyk, baýlaryny we ruhany elementleriň bazyrrygyna basdyk.

Soňra Sähetmyradow Aýtakowyň, Ibragimowyň üstünden düşýär. Çary Wellekowyň sözünden- "Atabaýew biziň partiýamyzyň ýolbaşçylygynyň astyndan çykdy, özuniň çözümlü däl prinsipial meselelerini partiýa ýolbaşçylaryna baglaman çözdi."

Bu Plenumda Gaýgysyzyň özi ýokdy. Ony Aýtakow mynasyp goldaýar. Şol Plenumda H.Sähetmyrat, Ibragimow dagy işden aýrylýar. H.Sähetmyrat Daşkende geçirilýär.

Görüşüniz ýaly, H.Sähetmyrat bu doklady bilen özuniň neneňsi gara niýetlidigigini açýar hem-de Gaýgysyzyň öz milletini neneňsi söýyänligini ýamanlamak bilen aýan edýär.

Gaýgysyz 1937-nji ýylyň 23-nji martynda respublikan partiýa guramasynyň Plenumynda çykyş edende Popogyň we beýleki gara niýetlileriň şeýle aýy sözleýişleri, Gaýgysyzyň sözünü bölüp, öz terbiyésizliklerini görkezişleri alym G.F.Gadelşin tarapyndan taýýarlanan "Atabaýewiň soňky tutluşygy" diýen kitapçada açık görkezilýär. Gaýgysyzyň bu çykyşy respublika derejesinde iň soňky çykyşy boldy. Şo çykyşy okasaňyz, respublikanyň milli ýolbaşçy kadrlarynyň gyr-ýapyr edilýänlige, Gaýgysyzyň örän argyn, örän ýalñyz, örän jany ýangyn haldadygyna göz ýetirersiňiz. Sonda-da ol başy belentligini, ince umydyny ýitirmändir. Gaýtawul bermäge ukyply. Her mahal bolşy ýaly, häzirem partiýa dikmeleriniň haýbatyndan çekinenok. Tutuş Merkezi Komiteti tankytlamaga başlaýar. Çykyş edenleriň birnäçesi bolsa Gaýgysyzy nyşanalap zäherli sözleýär. Gaýgysyz olara ýeterli gaýtawul berýär:

"Bu gün saňa bu samahyllý nämä gerek? Saňa, köne kommuniste şeýle samsyk zady aýtmak nämä gerek? Bu dogry däl." "...halk komissarlaryndan üznelik baradaky günäkärlemäniň, esasan alanyňda, meni abraýdan düşürmek üçin uslyp däl serişdelerden

peýdalanylyp edilýän töhmetçilikli synanyşykdygyny görersiňiz. Meniň birkemsiz, pæk ýürekli zähmetimi şeýle usul bilen garalamaga bu günki gün kimiň haky barmış?! Eger siz maňa iň ýönekeý adamkärçilik bilen garaýan bolsaňyz, meni şeýle usulda syýasy taýdan atuwa sezewar etmäge hakyňyz ýokdur!” “Eger meniň ýalňyşyandygymy subut etseler, men pæk ýürekden öz ýalňyşy my boýun alaryn.” “Bu kemçilikler, dogrusyny aýtsaň, bizde ilki bilen Merkezi Komitetiň we Halk Komissarlar Sowetiniň arasynda işiň dogry bölünmezliginden gelip çykýar.» “Häzirki wagtda iş dolanyşygyny türkmen diline geçirmek biziň üçin gaýragoýulmasız meseleleriň biridir. Bu meseläniň birnäçe ýyl mundan ozal hem bolandygy üçin bu günki gün ony aýratyn ýiti götermek gerek.”

Bu Plenumda Popogyň Gaýgysyza neneň hormatsyz daraşýandygy, ony her ädimde dili kelte etjek bolup dyrjaşyandygy, kesä çekýändigi duýulýar. Buýruk bermeli bolanda, üstünlük gazanylanda partiýa muny öz üstüne alýar. Jogap bermeli bolanda, kemçilik ýuze çykanda o başgalaryň üstüne ýöñkelýär. Gaýgysyz muny söz arasynda, setir aňyrsynda janyýangyn aňladýar.

Şu dialoga üns beriň:

Atabaýew: Bizde, meselem, dil boýunça agzalalyk bar.

Popok: Seň bilen bütin býuronyň arasynda. Seniň yeke özüňdiň!

Atabaýew: Meniň hakym bar...

Popok: Sen Popok milli medeniýetiň ganym duşmany ýaly edip çykyş edýärsiň!

Atabaýew: Meniň, elbetde, Býuro bilen ylalaşmaýan zatlarym bar.!

Popok: Biz ýalňyş pozisiýaň üçin saňa hatda degmedigem.

Atabaýew: Degmesine-hä degdiňiz, ýöne meniň şu meselede ýalňyşandygymy subut etmeli!

Bu stenogrammany tutuş okaňda, doğrudanam, Gaýgysyzyň ýaraly-ýalňyz Arslandygyna şübhe galanok.

Soňky ýyllar onda ýurek agyrysynyň dörändigi, nerwleriniň çigişendigi şeýle sebäpler arkaly ahyry. H.Ýomudskiý, Seýitmyrat Öwezbaý, Abdyryzak, Kakajan, Bekgi, Bapby Berdiýewleriň üçüsü hem, Muhammetguly Atabaýewiň inileri Hajy

we Öwezgeldi Atabaýewler, başga-da müňläp-müňläp adamlar, intelligensiýanyň gülleri NKBD-niň ganly penjesine düşdüler. Ölen öldi, dirilere şeýle ejirler berildi weli, olar özuniň diriligine hem ynanmadylar.

Uzak syýahatlarymyň birinde Demirgazyk Buzly okeana golaý, baky doňaklykdaky Turuhansk şäherine baramda, bu ýerlere gelen ilkinji türkmen mendirin diýip öz ýanymdan guwanyp gaýtdym. Soň-soň okap görsem, o taýda watandaşyymyz, Gaýgysyzyň goldan adamlarynyň biri Öwezgeldi Atabaýewiň mazary gara buz astynda ýatan ekeni.

1926-njy ýylda Magtymgulynyň bir tomlugyny neşir etdirende respublikadan çykarylan uly alym Bekgi Berdiýew aklanandan soň hem oňly gün görmändir. Ol Tejende rak keseline uçrap ezýet çekýarkä, kegebeçi baryp: "Bekgi Berdi öлende bize duýdurman jaýlaýmaň. Biz onuň öлendigini gözümüz bilen görüp akt ýazmaly. Şol akty Merkeze ibermeli, şonuň esasynda Bekgi Berdi aýratyn howply adamlaryň spisogyn dan öçürilýär" diýipdir. Aýdylyşy ýaly hem edipdirler. Yöne men Bekgi Berdiniň öлenden soň hem spisokdan öçürilendigine ynanamok. Sebäbi Bekgi Berdiniň galagop ruhundan hem bir aýplar gözlenýän bolmagy gaty mümkindir. Ynsan, biçäräniň, baş günlük ömründe erkin ýaşamalydygyny, onuňam göwni-kalby, onuňam hukugy-islegi barlygyny başgalara düsündirmek ýeňil-ýelpaý iş däl bolarly. Gaýgysyza dolanalyň. Ol 1937-nji ýylyn 23-nji martynda respublikanyň partiýa guramasynyň plenumynda çykyş etmegi bilen respublika derejesinde iň soňky gezek çykyş edipdi. Soňra 1937-nji ýylyň 16-njy iýunynda bolsa umuman iň soňky, ýagny sahnadan gitmeginiň öňüsyrasynthaky çykyşy boldy. Gaýgysyz bu gezegem örän batyr, başy dik hem-de umytly görünýär. Milli kadrlaryň ýok edilip, ýerine Merkezden iberilen düşnüsiz familiýalary sanap-sanap, olaryň öz ýaragy bilen özlerini urýar. Aşgabat şäher partiýa aktiwiniň ýygny bolsa-da Gaýgysyz giň örä ýaýraýar hem-de respublikanyň partiýa guramasyny, şo sanda birinji sekretar bolan Ý.A.Popogy ýiti tankytlaýar: "Ýoldaşlar, Türkmenistanyň partiýa guramasında häzire çenli troskiçileri goldan aýry-aýry dönükleriň, satlyk adamlaryň, aýry-aýry liberallaryň barlygy

sebäpli şeýle bolyar. Partiýa guramasy nırä bakdy?..." ýa-da "Popok üsti açylmadyk troskiçi hem-de troskiçileri goldady." Gaýgysyz göz üçin otuz ýediniň ýylyň dilinde sözleýär. Ol Aşgabat şäher partiýa komitetiniň aýrylan sekretary Umanskini,Aşgabat şäher prokurory Abramowy, Ý.Popogyň aýaly-şäher komitetiniň jogapkär işgäri Slawinany we dürli orunlarda oturan Lobanowy, Reboneni, Hrapkowskini, Tarakanowy, Şelaputini, Burhanowy, Gewerkýany, Zabalotnyhy, Hrapkowskayany, Entini, Kiparisowy hem-de beýleki ençeme ýörite iberilenleri aýplaýar. Gaýgyszyň troskiçileri bahanalap öz ideýa duşmanlaryny uruşyny içgin synlan biri oturan ýerinden ýeser sorag berýär:

"Siz Popok bilen aragatnaşyk saklan ýerli millet wekilleri hakda hiç zat aýtmadyňzla?"

G.Atabaýew jogap berýär: "G.Sähedow we 0.Täçnazarow Popoga ýakyn durýardylar diýip aýdyp bilerin."

Gaýgyszyň bu dokladыndan onuň özünüňem bu ýagdaýda arenadan tiz gitjegini bilyän ýaly duýgy döreýär. Shoňa görä turkmeni söýmeýänleri soňky ädiminde-de ýoldan aýyrımagà dyzaýar. Şu taýda Gaýgyszyň ömür boýy ulanan bir täri hakda-da okyja ýatladyp geçesim gelýär. Ol sahnadan giden dostlary hakda, mysal üçin Seýitmyrat Öwezbaý, H.Ýomudskiý, K.Berdiýew we beýlekiler hakda tankydy bellik aýdanda, şony umumy işiň hatyrasy üçin, özünü gizlemek üçin, perdäni galñalmak üçin aýdýar. "Ölen öler, galan saglar biziňki" (XIX asyr turkiýeli turkmen şahyry Dadaloglunyň sözi) diýen prinsipden ugur alýar. Bu hiç bir halatda Gaýgyszyň öz dostlaryna biwepalygy hökmünde görlüp bilinmez. Beýdilse, Gaýgysza düşünülmeli bolar, onuň syrly ädimine akyl ýetirilmeli bolar.

Beýik Watançylyk urşy başlanýança jeza beriji, gizlin guramalaryň halka yetiren pidasy, o gözel ömürleriň kömür edilişi her bir duşmanyňkydan beter boldy. Onuň öwezini dolmak mümkün däl.

Stalin we stalinizm bireýýäm sahnadan giden bolsa-da henizem o düzgünin owruk ýüze çykmalaryny käýerde synlamak bolýar. Edebi makalalar